

УДК 821.161.2–94 Куліш

DOI 10.31.65/2520-6966-2019-12i-97-212-218

І. О. Демуз

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства,
Державний вищий навчальний заклад "Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"

Постать Пантелеймона Куліша у творчій спадщині Петра Стебницького

У статті проаналізовано спадщину українського книговидавця і публіциста Петра Стебницького, присвячену постаті й творчості Пантелеймона Куліша, зокрема, розглянуто публікацію "Культурно-громадська праця П. О. Куліша" та рукопис під назвою "Пантелеймон Куліш". Доведено, що П. Стебницький вписав і свою сторінку до т. зв. "кулішезнавства". Маркером оцінки П. Стебницького громадських діячів / письменників ставала, перш за все, та міра користі, яку той чи інший приніс для української національної справи, формування громадянської свідомості та відстоювання національних інтересів українців. Акцентовано увагу на тому, що у процесах національної та політичної самоідентифікації для представників української еліти на межі ХІХ–ХХ ст., у тому числі й Петра Стебницького, саме Пантелеймон Куліш став знаковою постаттю.

Ключові слова: Петро Стебницький, Пантелеймон Куліш, біографістика, літературно-публіцистична біографіка, національна й культурно-світоглядна ідентичність, "кулішезнавство", рефлексія.

На сьогоднішній день біографічна література та біографічні науково-популярні твори залишаються значною, проте, найменш науково обґрунтованою лакуною. За останні кілька десятиліть суттєво зріс інтерес до обговорення і тлумачення концептуальних і методологічних принципів біографістики. "Біографічний поворот" у гуманітаристиці пов'язаний, перш за все, з кардинальною зміною концептуальних основ гуманітарного знання, відмовою від панування об'єктивістських моделей соціокультурного буття, зростанням інтересу до індивідуально-особистісного виміру соціального існування. Звернення до ретроспективи вивчення метанаративів як окремих репрезентантів національного середовища (у даному випадку – Петра Стебницького), так і національних спільнот чи засобів масової комунікації могло б виявитися плідним у сенсі встановлення механізмів формування національного самовизначення та їх концептуального осмислення.

Петро Януарович Стебницький (1862–1923 рр.) – український книговидавець, публіцист, письменник, державний діяч неодноразово звертався до постатей української історії та письменства. Діяльність і творчість П. Стебницького на сьогоднішній день вивчає когорта сучасних дослідників – А. Борець, Т. Варава, І. Демуз, Т. Демченко, Л. Дубровіна, Н. Зубкова, С. Іваницька, Л. Кузьменко, Г. Макар, Н. Миронець, Г. Солоіденко, І. Старовойтенко, О. Степченко, Л. Фурсенко та ін.

У творчій спадщині публіциста присутні біографічні нариси про М. Драгоманова, П. Куліша, І. Котляревського, Б. Грінченка, Д. Мордовця, М. Ковалевського, Ф. Вовка, В. Доманицького, О. Русова, А. Свидницького, О. Стороженка та інших представників громадськості. Маркером оцінки П. Стебницького даних постатей стала, перш за все, та міра користі, яку той чи інший діяч приніс для української національної справи, формування громадянської свідомості та відстоювання національних інтересів українців. Поряд із цим зацікавлення громадського діяча біографістикою розглядаємо як прояв його власних національно-ідентифікаційних візій, адже, як відомо, історична пам'ять тісно пов'язана з проблемою культурної ідентичності кожної нації, національної приналежності, врешті-решт є запорукою її етнічного самозбереження. Вважаємо літературно-публіцистичну біографіку П. Стебницького його власною рефлексією у питаннях вибору національної та світоглядної ідентичності.

Публіцист цікавився дослідженнями життєвого і творчого шляху українських політичних і громадських діячів, письменників, видавців; цей доробок, як правило, втілений у формі опублікованих статей, нарисів, некрологів, спогадів або ж залишився у рукописних чернетках. Характер цих праць переважно інформативно-популярний, насичений власними емоційними характеристиками, ідеалізацією чи критикою тих чи інших персоналій.

Особливе місце у біографіці (та й, мабуть, самій "світоглядній піраміді") П. Стебницького зайняла постать Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897 рр.). Ґрунтовною аналітичною розвідкою про П. Куліша, опублікованій у "Книгарі" № 23/24 за 1919 р., П. Стебницький вписав і свою сторінку до т. зв. "кулішезнавства" [5; 6]. Йому вдалося створити своєрідний "портрет на тлі епохи", адже постать П. Куліша була майстерно вписана публіцистом у тогочасні культурно-політичні реалії. Автор зробив спробу з глобальної точки зору осягнути реальність і оцінити постать діяча, його внесок в українське письменство, відзначаючи насамперед "сильну Кулішеву натуру", "глибоку духовну самотність як органічну рису його вдачі",

"блискучий літературний талант велетня духу", "надзвичайну енергію, вкладену в ідею національного відродження рідного краю", "аристократизм духу", "невтомну працю на ниві письменства й етнографії". За оцінкою П. Стебницького, П. Куліш стояв в одному ряду з М. Драгомановим та І. Франком як люди "сильного духу, надзвичайної енергії, великих талантів" [5, с. 147]. П. Стебницький вважав, що П. Куліш започаткував літературно-критичні студії української національної літератури, а "Чорною радою" ознаменував "талановитий зразок історичної белетристики і барвистої літературної мови" [5, с. 139].

П. Стебницький намагався створити не однобокий портрет письменника, а зрозуміти "феномен Куліша", а саме мотиви і причини його різкої антиукраїнської позиції, виправдовуючи "хиби" й недоліки "всім ходом української історії і обставинами російської дійсності" [5, с. 137]. Незрозумілим для П. Стебницького залишалося апелювання П. Куліша до козакофобства та віра в польсько-російське культуртрегерство в Україні, упевненість у тому, що "козацько-гетьманська Україна складалася з нездатних до державного будівництва руйників, а Польща та Москва – з "культурників" та "государників" [5, с. 147]. П. Стебницький вважав, що саме "История воссоединения Руси" знаменувала остаточну прірву між П. Кулішем і українським громадянством: "вона була пересичена і зневагою до українського народу та до діячів його минувшини й сучасності. Козацька Україна, в освітленні Куліша, тільки руйнувала культуру, що несли з собою поляки; український люд своїм життям нагадував "світ зоологічний" [5, с. 144]. П. Стебницький подав періодизацію громадсько-культурної роботи письменника, з якої прослідковується трансформація його світоглядних позицій: 1) до 1847 р. – період романтичних мрій і формування світогляду; 2) 1847–1855 рр. – період перших гріхих вражень і підготовки до практичної роботи; 3) 1856–1864 рр. – період інтенсивної громадської та літературної праці; 4) 1865–1876 рр. – період реакції та громадського відчуження; 5) 1877–1897 рр. – період останніх розчарувань і духовної ізоляції [5, с. 137].

Гадаємо, що звернення публіциста до даної постаті зумовлене не лише підтриманням "модних" віянь щодо участі у дискусії про роль П. Куліша в тогочасному українському русі, а, скоріше, власними світоглядними позиціями Петра Януаровича, який, зокрема, акцентував увагу на антагонізмах між ним і своїм "персонажем": П. Куліш досить зневажливо ставився до козацького періоду української історії, а П. Стебницький, навпаки, шукав у ньому історичні витoki національної ідеї й української державності. Крім того, П. Стебницький не вірив Кулішеві показовості щодо "проросійського світогляду", адже

між рядками історичних романів публіцист убачав любов П. Куліша до рідного краю. Отож, на фоні, здавалося б твердої проросійської позиції П. Куліша, П. Стебницький акцентує увагу на тому, що він займався справами народної освіти, працював над питаннями правопису, дбав про духовну освіту, протегував молоді таланти на ниві українського письменства (напр., Марко Вовчок), прагнув видавати україномовний журнал, турбуючись про національну пресу, адже "тільки національна преса могла дати "южнорусському слову гражданство", виступав як популяризатор-історик, етнограф, белетрист, поет, літературний критик, публіцист; історичними популяризаціями доводив повну придатність української мови для наукового вжитку.

Поряд із цим П. Стебницький досить критично оцінював публіцистичні дописи П. Куліша, вказуючи на їхню не надто високу вартість, і вважаючи, що, напр., у "Листах з хутора" письменник пише про перевагу патріархального селянського побуту над міською цивілізацією (знаємо, що сам П. Стебницький не особливо прихильно ставився до селянства. Як він зазначав у листах до Є. Чикаленка, "корінь справи все ж в мужику. Чи такий він безнадійний – цей мужик? Не знаю. Мені здається, що він тепер занадто розбещений божевільним урядкуванням – і справді нічого дати не може" [3]; "... все народ млявий, важкий, інертний і тільки в казенних, службових справах рухливий... На справи ж громадські у нас іде вже "отрабатанный пар", – через те й справи йдуть як на холодному вогні" [2]).

Односторонніми названі й літературно-критичні розвідки П. Куліша, "в яких він, напр., натхненні твори Гоголя на українські теми оцінює з погляду етнографічної точності, а на "Енеїду" Котляревського дивиться, наче на якусь "торбину реготу", не добаваючи її історико-літературного й національного значіння" [5, с. 141]. Крім того, П. Стебницький докоряв П. Кулішу за те, що той вважав себе "спадкоємцем Шевченкової пророчої музи", за його автократизм, нетерплячість і болочу вразливість.

Порівняння самого ж П. Куліша з М. Гоголем, незважаючи на досить різку оцінку Пантелеймоном Олександровичем творчості Миколи Васильовича, є досить вдалим ходом П. Стебницького, адже для обох літераторів характерною була певна "двоїстість душі", "колізія гострої протилежності між ідеалом та дійсністю", коли вони "з молодих літ повірили в святу, велику, єдину Росію і не могли вже ніколи зректись цього символу віри" [5, с. 146].

У листі до дружини П. Куліша – Олександри Михайлівни Куліш (літ. псевд. – Ганна Барвінок) – від 25 січня 1910 р. П. Стебницький писав: "... поки політика не признає прав українства на культурний

розвиток, доти буде час від часу виникати той настрій ["настрій сепаратизму" – *І. Д.* – як писав П. Стебницький, – "легкий, хиткий і перемінний, під впливом тих або інших течій урядової політики"], як результат гіркого почуття образи, непевності, кривди... Те саме почуття бувало і у Куліша, – коли він своїх творах шукав єднання то з ляхами, то навіть з турками... Врешті, він так і не знайшов певного ... потопив свої сумніви й вагання в тяжкій літературній праці. А за те тепер його чорносотенці ображають признанням за свого, кажуть, ніби він ... пристав до "єдиного, неділимого" народу, з єдиною-ж російською мовою ... Гоголя рівняти з Кулішем, Ви-ж самі добре знаєте, яку зневажливу характеристику дав Куліш Гоголеві в своїх примітках до видання його творів... (відомо, що П. Куліш у низці статей, поміщених у петербурзькій "Основі" (1861 р., кн. 4, 9, 11, 12), різко критикував українські повісті М. Гоголя за їхню етнографічну неточність; крім того, під криптонімом "Николай М." опублікував двотомні "Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя" – *І. Д.*) [4, с. 188].

Цікавою є історія зі ще одним дописом П. Стебницького про письменника – невидрукованим рукописом "П. О. Куліш в листах його дружини", якого нам поки що не вдалося знайти (дослідники переконані, що він утрачений узагалі). Отож, до 100-ліття від дня народження П. Куліша громадськість готувала до друку спецвипуски журналів "Книгарь" (№ 23/24, 1919 р.) і "Наше минуле" (число 3/4, 1919 р.). Як зазначав С. Білокінь, преса ("Киевская жизнь", "Рада") досить активно запевняла в тому, що "П. О. Кулішеві буде присвячене число 3/4 журн. [алу] "Нашого минулого", яке тепер друкується. В журналі будуть розміщені статті про Куліша С. О. Єфремова, В. Романовського, М. Зерова, П. Стебницького; крім того, в № буде вміщено багато нових і цікавих матеріалів про Куліша: Пав. [ло] Зайцев публікує листи Куліша до Марка Вовчка (не розкрита досі історія роману між ними); з матеріалів Ів. М. Каманіна опубліковано буде Щоденник Куліша (1845–1848 р.), Листи М. П. Драгоманова і Павлика до Куліша, недруковане оповідання Ганни Барвінок з цікавими замітками Куліша, листи його додому з Москви (1855 р.)" [1].

У зв'язку з арештами керівництва "Друкаря", яке, власне, й видавало журнал "Наше минуле", ювілейний випуск так і не побачив світ. Навіть згодом, коли у 1922 р. видавництво відновило діяльність в нових умовах, колишнього розмаху воно вже не дістало. У пресі знову звучало повідомлення, що видавництво збирається випускати й далі "Наше минуле", ближча книжка якого, присвячена ювілею П. Куліша, лежить готовою ще з 1919 р. Однак "П. О. Куліш: Збірник статей і матеріалів" (з публікацією П. Стебницького) не був видрукований і в 1923 р.

Відомо, що коли видавництво "Друкар" перейшло під егіду Української академії наук, то частина попередньо набраних на журнал "Наше минуле" матеріалів лягли в основу четвертої книги "Записок Історично-філологічного відділу" (1924 р.): зокрема, матеріал С. Єфремова "Без синтезу. До життєвої драми Куліша" був опублікований у випуску (с. 58–79). Рукопис П. Стебницького, на жаль, не опубліковано.

Отже, у процесах національної та політичної самоідентифікації для представників української еліти на межі ХІХ–ХХ ст., у тому числі й Петра Стебницького, саме Пантелеймон Куліш став знаковою постаттю. Громадський діяч вписав свою сторінку до т. зв. "кулішезнавства".

Література

1. Білокінь С. Видавнича діяльність товариства "Друкарь". Персональний сайт Сергія Білоконя. URL: <http://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar.html>.
2. Лист П. Стебницького до Є. Чикаленка від 16 січня 1913 р. *Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки* / упоряд.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко; вступ. ст.: Н. Миронець, І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2008. С. 323.
3. Лист П. Стебницького до Є. Чикаленка від 7 березня 1908 р. *Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки* / упоряд.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко; вступ. ст.: Н. Миронець, І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2008. С. 85.
4. Лист П. Я. Стебницького до О. М. Куліш від 25 січня 1910 р. *Листування П. Я. Стебницького* / упоряд., вступ. ст. і комент. І. О. Демуз. Корсунь-Шевченківський: ФОРП Гавришенко В. М., 2011. С. 187–189.
5. Стебницький П. Культурно-громадська праця П. О. Куліша. *П. Стебницький. Вибрані твори* / упоряд. та вступ. ст. Інни Старовойтенко. Київ: Темпора, 2009. С. 136–149.
6. Стебницький П. Пантелеймон Куліш. [Стаття, підготовчі матеріали]. [1919 р.] *Інститут рукопису НБУВ*. Ф. 244. Од. зб. 90. 29 арк.

References

1. Bilokin, S. *Vydavnycha diialnist tovarystva "Drukar"* [Publishing activities of the company "Drukar"]. *Personalnyi sait Serhiia Bilokonia* [Personal Site of Serhiia Bilokin]. URL: <http://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar.html> [in Ukrainian].
2. *Lyst P. Stebnytskoho do Ye. Chykalenka vid 16 sichnia 1913 r.* [The P. Stebnytskyi's letter to Ye. Chykalenko dated January 16, 1913]. *Ye. Chykalenko i P. Stebnytskyi. Lystuvannia. 1901–1922 roky* [Ye. Chykalenko and P. Stebnytskyi. Correspondence. 1901–1922]. Kyiv: Tempora, 323. [in Ukrainian].
3. *Lyst P. Stebnytskoho do Ye. Chykalenka vid 7 bereznia 1908 r.* [The P. Stebnytskyi's letter to Ye. Chykalenko dated March 7, 1908]. *Ye. Chykalenko i*

P. Stebnytskyi. *Lystuvannia. 1901–1922 roky* [Ye. Chykalenko and P. Stebnytskyi. Correspondence. 1901–1922]. Kyiv: Tempora, 85. [in Ukrainian].

4. *Lyst P. Ya. Stebnytskoho do O. M. Kulish vid 25 sichnia 1910 r.* [The P. Stebnytskyi's letter to O. M. Kulish dated January 25, 1910]. *Lystuvannia P. Ya. Stebnytskoho/uporiadkuv., vstup. st. i koment. I. O. Demuz* [Correspondence of P. Ya. Stebnytskyi / Collating, introductory article and comment. of I. O. Demuz]. Korsun-Shevchenkivskiy: Havryshenko V. M., 187–189. [in Ukrainian].

5. Stebnytskyi, P. (2009). *Kulturno-hromadska pratsia P. O. Kulisha* [Cultural and social work of P. O. Kulish]. *P. Stebnytskyi. Vybrani tvory / Uporiadkuvannia ta vstupna stattia Inny Starovoitenko* [P. Stebnytskyi. Selected Works / Collating and introductory article of Inna Starovoitenko]. Kyiv: Tempora, 136–149. [in Ukrainian].

6. Stebnytskyi, P. *Panteleimon Kulish. [1919 r.]* [Panteleimon Kulish] [1919s]. *Instytut rukopysu NBUV [Institute of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine]*. F. 244. Od. zb. 90. 29 ark. [in Ukrainian].

I. O. Demuz

PhD hab. (History), Associate Professor, the Head of the Chair of Document Science Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

ResearcherID: D-9510-2019

demuz_inna@ukr.net

The figure of Panteleimon Kulish in creative heritage of Petro Stebnytskyi

In the article is analyzed the legacy of the Ukrainian publisher and publicist Petro Stebnytskyi, dedicated to the figure and creativity of Panteleimon Kulish, in particular, the publication "Cultural and Public Work of P. O. Kulish" and the manuscript entitled "Panteleimon Kulish". It is proved that P. Stebnytskyi also added his page into the so-called "Kulish studies". P. Stebnytskyi's assessment of public figures / writers was, first and foremost, a measure of the benefit that the person has brought to the Ukrainian national matter, the formation of civic consciousness and the upholding of national interests of Ukrainians. It is emphasized that in the processes of national and political self-identification for the representatives of the Ukrainian elite at the border of 19–20 centuries, including Petro Stebnytskyi, Panteleimon Kulish became a significant figure.

It was stated that the publicist equated P. Kulish with M. Drahomanov and I. Franko in importance to Ukrainian history, and believed that the writer had started literary-critical studies of Ukrainian national literature; P. Stebnytskyi tried to understand the "Kulish phenomenon", the motives and reasons for his sharp anti-Ukrainian position. At the same time, he with deliberate criticism approached the evaluation of P. Kulish's journalistic writings.

Moreover, attention was drawn to the unpublished (and possibly even lost) manuscript of P. Stebnytskyi's work "P. O. Kulish in letters from his wife".

Key words: Petro Stebnytskyi, Panteleimon Kulish, biography, literary and journalistic biography, national and cultural identity, "Kulish studies", reflection.